

УДК 339.543:351.713(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.199>

МИТНА ДОКТРИНА ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ОРІЄНТИР РОЗВИТКУ МИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Дейнеко І.В.,

аспірант юридичного факультету,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Дейнеко І.В. Митна доктрина як стратегічний орієнтир розвитку митної системи України в умовах глобалізації.

У статті здійснено комплексне дослідження митної доктрини як стратегічного орієнтира розвитку митної системи України в умовах глобальної трансформації світової економіки. Особлива увага приділяється теоретико-методологічному обґрунтуванню співвідношення митної доктрини з суміжними категоріями - митною політикою, митною парадигмою та митною безпекою. Автором визначено, що митна доктрина є фундаментальною теоретико-концептуальною системою поглядів, принципів і базових положень, яка формує стратегічне бачення розвитку митної справи та займає стратегічний рівень у системі митного регулювання. На основі аналізу наукових джерел встановлено, що митна доктрина та митна політика є спорідненими, але не тотожними поняттями з чіткою ієрархією та різними функціональними ролями: якщо доктрина визначає «що треба робити і чому», то політика вказує «як саме це робити».

Досліджено історичну еволюцію митних відносин в Україні та виявлено тенденцію до трансформації підходів держави від імперативності до надання більшої диспозитивності учасникам митних правовідносин. Обґрунтовано необхідність зміни митної парадигми України від контрольно-фіскальної до сервісно-безпекової моделі, що відповідає євроінтеграційним прагненням держави та викликам глобалізації. Проаналізовано взаємозв'язок між митною доктриною та митною безпекою, визначено, що митна безпека є одним із ключових цільових станів, досягнення якого забезпечує митна доктрина, та водночас практичним критерієм ефективності її реалізації.

У статті доведено, що в умовах активізації євроінтеграційних процесів успішність інтеграції України до європейського митного простору напряду залежить від ефективності адаптації українського митного законодавства до митного права ЄС, що має ґрунтуватися на положеннях сучасної митної доктрини. Автор обґрунтовує важливість пошуку балансу між стабільністю концептуальних засад митної доктрини та гнучкістю, необхідною для адаптації до нових економічних реалій та технологічних інновацій, що є запорукою ефективного розвитку митної системи України в глобалізованому світі.

Ключові слова: митна доктрина, митна політика, митна парадигма, митна безпека, євроінтеграція.

Deyneko I.V. Customs doctrine as a strategic guideline for the development of the customs system of Ukraine in the context of globalization.

The article carries out a comprehensive study of the customs doctrine as a strategic guideline for the development of the customs system of Ukraine in the context of global transformation of the world economy. Special attention is paid to the theoretical and methodological substantiation of the correlation of the customs doctrine with related categories - customs policy, customs paradigm and customs security. The author determined that the customs doctrine is a fundamental theoretical and conceptual system of views, principles and basic provisions, which forms a strategic vision of the development of customs affairs and occupies a strategic level in the system of customs regulation. Based on the analysis of scientific sources, it was established that the customs doctrine and customs policy are related, but not identical concepts with a clear hierarchy and different functional roles: if the doctrine determines «what needs to be done and why», then the policy indicates «how to do it».

The historical evolution of customs relations in Ukraine has been studied and a tendency towards transformation of the state's approaches from imperativeness to providing greater discretion to participants in customs legal relations has been identified. The need to change the customs paradigm of Ukraine from a control-fiscal to a service-security model that meets the state's European integration aspirations and the challenges of globalization has been substantiated. The relationship between customs doctrine and customs security has been analyzed, it has been determined that customs security is one of the key target states, the achievement of which is ensured by customs doctrine, and at the same time a practical criterion for the effectiveness of its implementation. The article proves

that in the conditions of intensification of European integration processes, the success of Ukraine's integration into the European customs space directly depends on the effectiveness of the adaptation of Ukrainian customs legislation to EU customs law, which should be based on the provisions of the modern customs doctrine. The author justifies the importance of finding a balance between the stability of the conceptual foundations of the customs doctrine and the flexibility necessary for adaptation to new economic realities and technological innovations, which is the key to the effective development of the customs system of Ukraine in a globalized world.

Key words: customs doctrine, customs policy, customs paradigm, customs security, European integration.

Постановка питання. Дослідження митної доктрини як стратегічного орієнтира розвитку митної системи України набуває особливої актуальності в умовах глобальних трансформацій світової економіки та активізації євроінтеграційних процесів. Стрімке збільшення обсягів міжнародної торгівлі, ускладнення логістичних ланцюгів постачання та диверсифікація міжнародних економічних відносин вимагають системного переосмислення концептуальних засад функціонування митної системи України, яка повинна ефективно забезпечувати як національні економічні інтереси, так і відповідати світовим стандартам митного регулювання. В умовах подолання наслідків пандемії COVID-19 та геополітичної нестабільності митна доктрина стає ключовим елементом забезпечення економічної безпеки держави та створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Актуальність дослідження підсилюється необхідністю трансформації парадигми митного регулювання в Україні від традиційно фіскальної до більш збалансованої сервісно-безпекової моделі, що відповідає європейським стандартам митної справи. Процеси цифровізації та автоматизації митних процедур, впровадження ризик-орієнтованих підходів до митного контролю, гармонізація митного законодавства з нормами Європейського Союзу потребують чіткої концептуальної бази, яку має забезпечити саме митна доктрина. Відсутність системного стратегічного бачення розвитку митної сфери призводить до фрагментарності реформ, непослідовності управлінських рішень та зниження ефективності митного адміністрування, що негативно впливає на конкурентоспроможність української економіки на міжнародній арені.

Особливої актуальності набуває також теоретико-методологічне обґрунтування співвідношення митної доктрини з іншими суміжними категоріями – митною політикою, митною парадигмою та митною безпекою. Встановлення чітких концептуальних взаємозв'язків між цими поняттями дозволить сформувати ієрархічну систему стратегічного та тактичного управління митною сферою, забезпечити послідовність у реалізації доктринальних положень та підвищити адаптивність митної системи до викликів глобалізованого світу. Результати такого дослідження створять теоретичне підґрунтя для розробки сучасної митної доктрини України, яка відповідатиме національним інтересам, забезпечуватиме митну безпеку та сприятиме ефективній інтеграції України до світового економічного простору.

Метою дослідження є комплексний аналіз теоретико-методологічних засад формування митної доктрини України, встановлення її взаємозв'язків із суміжними категоріями митного права та визначення концептуальних напрямів її трансформації в умовах євроінтеграційних процесів та глобальних викликів.

Стан опрацювання проблематики. Питання митної доктрини, політики та безпеки знайшли відображення у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретико-методологічні аспекти митної доктрини розглядалися у роботах А. Войцещук, яка досліджувала особливості митного простору в умовах глобалізації. Історичні аспекти розвитку митних відносин в Україні та їх трансформація висвітлені у працях О. Бригінця, А. Марценюка та Д. Приймаченка. Питання митної безпеки детально проаналізовані у дослідженнях І. Новосад, яка розглядає її як важливий компонент економічної безпеки держави. Важливий внесок у розуміння взаємозв'язку між митною доктриною та євроінтеграційними процесами зроблено у дослідженнях, присвячених адаптації українського митного законодавства до права Європейського Союзу. Проте, незважаючи на наявні наукові розробки, питання системного аналізу митної доктрини та її концептуального розмежування із суміжними категоріями залишається недостатньо дослідженим, що обумовлює актуальність подальших наукових пошуків у цьому напрямі.

Виклад матеріалу дослідження. Митна справа в Україні має багатовікову історію, яка походить ще з часів Київської Русі. Аналізуючи всі історичні періоди, відзначають О. Бригінець, А. Марценюк, можна стверджувати, що багатовікова еволюція митних відносин в Україні демонструє динамічний розвиток і вдосконалення не лише різновидів мита, але й різноманітних методів реалізації державної митної політики. Упродовж тривалого часу підхід держави був надмірно імператив-

ним, однак, вказують вчені, на сучасному етапі відбувається трансформація в напрямку надання більшої диспозитивності учасникам митних правовідносин і адаптації до актуальних суспільних потреб. Сьогодні спостерігається тенденція до зниження митних бар'єрів, що обумовлено боротьбою з тіньовою економікою, яка залишається гострою проблемою для України, а її подолання дозволить значно активізувати легальну зовнішньоекономічну діяльність [1, с. 121-122].

Сучасна Україна переживає глибокі політичні, економічні та соціальні трансформації, що змінюють розуміння ролі різних державних сфер діяльності. Зовнішньоекономічна діяльність стала однією з таких важливих сфер, значення якої постійно зростає. З набуттям незалежності Україна відмовилась від державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність. Економічна лібералізація дозволила багатьом суб'єктам господарювання безпосередньо взаємодіяти з міжнародними ринками. Світова глобалізація сприяє активному зростанню міжнародного обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями, об'єктами інтелектуальної власності, капіталом та робочою силою. Ці глобальні процеси безпосередньо впливають на Україну, якій сприяє її вигідне географічне розташування [2, с. 8].

Відзначимо, митне право в Європейському Союзі належить до найдавніших правових галузей, оскільки сам ЄС формувався як економічне об'єднання через створення митного союзу. Спочатку цей союз охоплював лише окремі види товарів, але поступово розширився до загального митного союзу, що став фундаментом для європейських інтеграційних процесів. Успішність євроінтеграції України на пряму залежить від того, наскільки ефективно відбувається адаптація українського митного законодавства до митного права Європейського Союзу [3, с. 104].

Міжнародна торгівля є найбільш традиційною та розвинутою формою міжнародних економічних відносин, становлячи невід'ємну частину світового господарства. В останні роки особливості міжнародного торговельного співробітництва став її тісний взаємозв'язок з іншими формами міжнародних економічних відносин та суттєвий вплив на їх розвиток. Рівні умови та вигоди для всіх країн від міжнародної торгівлі існують лише в економічній теорії, тоді як на практиці ці умови значно відрізняються. Це вимагає перегляду концептуальних засад розвитку міжнародної торгівлі та розробки ефективних теоретико-методологічних основ для формування і впровадження дієвого механізму регулювання цих процесів. Саме тому основою взаємодії суб'єктів світогосподарських зв'язків обрано митну доктрину з відповідним інструментарієм регулювання міжнародних економічних відносин, спрямовану на досягнення консенсусу між країнами у вирішенні соціально-економічних проблем [4, с. 16].

Відзначимо, в українському дискурсі та правовій практиці існують ситуації, коли поняття «митна доктрина» та «митна політика» використовуються майже як синоніми. Це особливо помітно в контексті стратегічного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, коли обговорюються загальні підходи до митного адміністрування без заглиблення в конкретні механізми їх реалізації. У таких випадках обидва терміни фактично позначають комплексне бачення держави щодо цілей, завдань та принципів митного регулювання. Ця концептуальна близькість найбільш відчутна в нормативно-правових актах програмного характеру, стратегіях розвитку, а також у науковій літературі, де акцент робиться не на операційних аспектах, а на філософії митного регулювання. В такому контексті розмежування доктрини та політики стає досить умовним, що іноді призводить до їх термінологічного отождолення або взаємозамінного використання.

Так, зокрема, митна політика, будучи невід'ємною складовою державної політики, традиційно характеризувалася яскраво вираженим фіскальним спрямуванням, що негативно впливало на розвиток міжнародної торгівлі та конкурентоспроможність вітчизняних виробників. Головним пріоритетом митних органів залишається наповнення державного бюджету, що зумовлено хронічним дефіцитом бюджетних коштів, проблемами ухилення від оподаткування, значним зовнішнім боргом та необхідністю фінансування соціальних гарантій населення. Фіскальна орієнтація митної політики продовжує домінувати й сьогодні. Статистика діяльності митних органів України за останні роки переконливо демонструє цю тенденцію – митні надходження становлять приблизно третину загальних доходів державного бюджету [5, с. 28].

Світовий простір і, зокрема, митні системи зазнають суттєвого впливу глобалізаційних процесів. Цей вплив посилюється з прискоренням цифровізації економік, що змушує країни формувати і впроваджувати сучасну, відповідну викликам часу митну політику. Така ситуація вимагає підвищення ефективності та гнучкості митної політики, впровадження раціональних механізмів регулювання, модернізації нормативно-правової бази та вдосконалення організаційно-інституційної структури [6, с. 132].

Стосовно цього А. Войцещук відзначає, що зі зростанням відкритості країн до взаємодії митний компонент глобального економічного простору набуває все більшого значення. Для митного простору характерні такі особливості як взаємопроникнення та взаємодія з іншими підпросторами;

анізотропність, що посилюється під впливом зовнішніх факторів; неоднорідність у часовому, територіальному та функціональному вимірах; зональні та секторальні відмінності; а також динамічність [7, с. 363].

Варто зауважити, що поняття «митна політика» має тісний зв'язок з такими термінами як «державна політика регулювання зовнішньоекономічних відносин» або «державна зовнішньоекономічна політика». Після проголошення незалежності України, демократичних та економічних ринкових реформ, що спричинили розпад соціалістичної системи, зникла державна монополія на зовнішню торгівлю. Відтак, держава та її органи втратили право на пряме управління зовнішньоекономічними відносинами, зберігши лише можливість їх регулювання за допомогою методів, визначених правовими актами. Митна політика є невід'ємною складовою як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Вона визначає сутність діяльності держави та її компетентних органів у сфері регулювання зовнішньоекономічних відносин, організації митної справи та захисту національних інтересів, національної безпеки й економічного суверенітету [8, с. 77].

Отже, як бачимо, митна доктрина та митна політика – це споріднені, але не тотожні поняття, що мають чітку ієрархію та різні функціональні ролі. Митна доктрина є більш фундаментальним поняттям. Це теоретико-концептуальна система поглядів, принципів та базових положень, що визначає стратегічне бачення держави щодо розвитку митної справи. Вона формує філософію митної діяльності країни, встановлює довгострокові цілі та пріоритети, визначає концептуальні підходи до митного регулювання. Митна доктрина – це своєрідна «конституція» митних відносин, що слугує орієнтиром для розробки конкретних політик.

Митна політика, натомість, є практичним втіленням доктринальних положень. Це сукупність конкретних інструментів, механізмів та заходів, які держава застосовує для регулювання зовнішньоекономічної діяльності у більш короткостроковій перспективі. Вона включає тарифні та нетарифні методи регулювання, адміністративні процедури, контрольні механізми тощо. Можна сказати, що митна доктрина – це стратегічний рівень, а митна політика – тактичний. Доктрина визначає «що треба робити і чому», а політика – «як саме це робити».

В ідеалі митна політика має повністю базуватися на положеннях митної доктрини, забезпечуючи їх послідовну реалізацію. Проте на практиці, особливо в умовах швидких глобальних змін, митна політика може бути більш гнучкою та реактивною, ніж доктрина, яка зазвичай є більш стабільною та консервативною.

Ще одним спорідненим поняттям є митна парадигма. Грецьке слово «paradeigma» означає «те, що зумовлює характер прояву, маніфестації, залишаючись поза проявом». Відповідно, парадигма мала також більш вузьке значення: так називали теорію, яка приймалася як зразок (методика) вирішення певних типів завдань чи проблем. У методологію науки цей термін запровадив Г. Бергман, розуміючи під ним певні спільні принципи та стандарти методологічного дослідження. Сьогодні поняття «парадигма» широко використовується в науковій літературі (хоча в юридичній науковій літературі цей термін можна знайти вкрай рідко). Спочатку воно застосовувалося в природничих науках, але згодом поширилося й у сфері гуманітарного знання, набуваючи різних, іноді доволі суперечливих інтерпретацій. Ця обставина, очевидно, пов'язана з об'єктивними труднощами правильної трансформації понять з технічною аргументацією в гуманітарну сферу. Будь-які паралелі тут не дають однозначного тлумачення. Причина цього полягає в конкретності технічних понять і багатозначності гуманітарних. Достатньо згадати множинність підходів до таких понять (категорій), як правова ідеологія, об'єктивна істина, правосвідомість, правова система, принцип права, громадянське суспільство, правовідносини тощо [9, с. 24].

Таким чином, митна парадигма, на наш погляд, є фундаментальною концептуальною моделлю митного регулювання, що визначає базові теоретичні підходи та методологічні принципи організації митної справи в державі. Вона формує своєрідну інтелектуальну призму, через яку розглядаються всі процеси митного адміністрування та здійснюється їх аналіз. У сучасних умовах глобальних трансформацій світової економіки митна парадигма перебуває у стані активної еволюції, трансформуючись від чисто фіскальної моделі до комплексної системи, що охоплює економічні, безпекові, регуляторні та сервісні аспекти.

Також вважаємо, особливістю митної парадигми є її здатність адаптуватися до макроекономічних викликів, геополітичних змін та технологічних інновацій. Отже, саме тому, в українському контексті відбувається поступова зміна митної парадигми від контрольно-фіскальної до сервісно-безпекової, що відповідає євроінтеграційним прагненням держави та потребам розвитку національної економіки. Ця трансформація передбачає впровадження ризик-орієнтованих підходів, діджиталізацію митних процедур, спрощення торгівлі при одночасному забезпеченні належного рівня контролю та безпеки митного простору.

І, насамкінець, варто розглянути в загальних рисах й категорію «митної безпеки».

Так, відзначає І. Новосад, в умовах глобалізації економічний розвиток країни та добробут її населення визначаються не тільки ефективністю внутрішньої економічної політики. На них суттєво впливають також фактори глобального характеру. Саме тому розуміння необхідності проведення результативної зовнішньоекономічної політики та забезпечення ефективного захисту внутрішнього ринку відповідно до міжнародно визнаних принципів і підходів залишається невирішеною науковою дилемою в Україні. Одним із ключових аспектів цієї комплексної проблеми є забезпечення належного рівня митної безпеки держави [10, с. 145].

При цьому, за твердженням вченої, митна безпека, як важливий компонент економічної безпеки держави, являє собою комплексну систему дієвих економічних, правових, політичних та інших заходів, що здійснюються державою і суспільством для захисту інтересів (включаючи майнові інтереси) народу та держави у зовнішньоекономічній сфері. Водночас митна безпека визначається як стан захищеності економічних інтересів держави, який забезпечує, незалежно від наявності будь-яких загроз, ефективне функціонування таких процесів у зовнішньому та внутрішньому вимірах:

переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України;

здійснення митного регулювання, пов'язаного з визначенням розмірів митних платежів та забезпеченням їх повного стягнення;

застосування митних процедур, заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання;

протидія контрабанді та порушенням митних правил;

виконання інших завдань, покладених на митні органи [10, с. 145].

Отже, митна доктрина та митна безпека перебувають у тісному взаємозв'язку, формуючи єдиний концептуальний простір захисту національних економічних інтересів держави. Митна доктрина, як фундаментальна система концептуальних положень та принципів функціонування митної системи, визначає стратегічні орієнтири забезпечення митної безпеки. Вона встановлює базові підходи до розуміння ризиків і загроз у митній сфері, визначає пріоритетні напрями захисту та формує ідеологічне підґрунтя для розробки конкретних заходів із забезпечення безпеки митного простору. По суті, митна безпека є одним із ключових цільових станів, досягнення якого прагне забезпечити митна доктрина.

З іншого боку, митна безпека може розглядатися як практичний критерій ефективності реалізації митної доктрини. Рівень забезпечення митної безпеки відображає ступінь імплементації доктринальних положень у практичну діяльність митних органів та результативність обраних підходів до митного регулювання. Таким чином, якщо митна доктрина визначає систему координат та задає вектор розвитку митної системи, то митна безпека виступає індикатором реального стану захищеності митних інтересів держави в контексті реалізації митної доктрини. Відтак, ці поняття перебувають у відношеннях взаємного доповнення та обумовленості, де доктрина визначає концептуальні засади, а безпека характеризує практичний стан їх реалізації.

Висновки. Таким чином, вважаємо, митна доктрина виступає фундаментальною теоретико-концептуальною системою поглядів, принципів та базових положень, що формує стратегічне бачення розвитку митної справи держави. Як свідчить проведений аналіз, вона займає стратегічний рівень у системі митного регулювання, визначаючи «що треба робити і чому», тоді як, наприклад, митна політика виконує тактичну роль, вказуючи «як саме це робити». При цьому митна доктрина тісно взаємопов'язана з іншими спорідненими поняттями, такими як митна політика, митна парадигма та митна безпека, формуючи єдиний концептуальний простір захисту національних економічних інтересів держави в умовах глобалізаційних процесів.

В українському контексті особливого значення набуває трансформація митної доктрини в напрямку євроінтеграційних процесів, що передбачає відхід від чисто фіскальної моделі на користь комплексної системи, яка охоплює економічні, безпекові, регуляторні та сервісні аспекти. Ця еволюція обумовлюється не лише внутрішніми потребами держави, але й глобальними викликами, що впливають на світову торгівлю та міжнародні економічні відносини. Успішність євроінтеграції України напряму залежить від ефективності адаптації українського митного законодавства до митного права Європейського Союзу, що має ґрунтуватися на положеннях сучасної митної доктрини.

Вважаємо, митна доктрина України повинна стати своєрідною «конституцією» митних відносин, що слугуватиме орієнтиром для розробки конкретних політик та прийняття тактичних рішень у митній сфері. Вона має встановлювати базові підходи до розуміння ризиків і загроз, визначати пріоритетні напрями захисту та формувати ідеологічне підґрунтя для розробки конкретних заходів із забезпечення безпеки митного простору. В умовах постійних глобальних трансформацій важливою характеристикою ефективної митної доктрини має стати її здатність балансувати між стабільністю концептуальних засад та гнучкістю, необхідною для адаптації до нових економічних реалій та технологічних інновацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бригінець О.О., Марценюк А.І. Адаптація національного законодавства до норм Європейського Союзу: митна справа. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. Ужгород. Вип. 46. Т. 1. 2017. С. 121–123.
2. Приймаченко Д.В. Митна політика держави та її реалізація митними органами: *Монографія*. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2006. 332 с.
3. Пипяк М.І., Кокарча Ю.А. Реформування митного законодавства України в умовах євроінтеграції. *Нове українське право*. Випуск 6. Том 2, 2022. С. 104–109.
4. Іващук І.О. Митна доктрина глобального простору : *дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук* : спец. 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Тернопіль: ТНЕУ, 2010. 627 с.
5. Підсумки роботи митних органів України у 2005 році: Інформаційно аналітичний збірник. К.: ДМСУ, 2006. 105 с.
6. Вдовіна Г.В. Митна політика України в умовах глобалізації. *Вісник соціально-економічних досліджень*. No 2-3 (70-71), 2019. С. 130–144.
7. Войцещук А.Д. Митний простір України : глобальні виклики та ризики : *монографія*. Тернопіль : ТНЕУ. 2018. 438 с.
8. Кахович О.О., Кахович Ю.О. Проблемні питання формування митної політики в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 77–79.
9. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. В. Березний: РК «Євростандарт», 2011. 400 с.
10. Новосад І. Митна безпека як важлива складова економічної безпеки держави. *Світ фінансів*. № 2. 2015. С. 145–155.